

Een duizendpoot en bruggenhoofd

Een soeverein leven. Biografie van W.F. de Gaay Fortman
Peter Bak, Mets & Schilt, Amsterdam 2004

JAN-JAAP VAN DEN BERG

Voor een historicus is een tekort aan bronnenmateriaal funest, maar ook een *overkill* aan papieren kan problematisch zijn. Beeldend vertelt biograaf Peter Bak over zijn eerste bezoek aan de werkkamer van de overleden De Gaay Fortman. Slechts een smal looppad was daar vrijgelaten. De rest van de kamer was volgepakt met stapels papier. Zes jaar heeft Bak (die eerder promoveerde op Bruins Slot en *Trouw*) nodig gehad om daaruit een biografie te destilleren.

Eigenlijk maakt de lange en rijkgeschakeerde loopbaan van W.F. de Gaay Fortman (1911-1997) de aanwezigheid van al die papieren wel logisch. Behalve antirevolutionair politicus was De Gaay Fortman immers ook vakbondsmann, vu-hoogleraar en universiteitsbestuurder. Bovendien werkte hij als rijksambtenaar bij Sociale Zaken, Kamerheer van de Koningin, Nederlands vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties en redacteur van *Vrij Nederland*. Het levensverhaal van De Gaay Fortman bouwt de biografie netjes chronologisch op. Terecht stelt hij het politieke leven van 'Gaius' — zoals hij door intimi werd

genoemd — centraal. De 'omloopsnelheid' van politici lag vroeger een stuk lager, zo moet je constateren wanneer je leest dat De Gaay Fortman decennialang politiek actief is gebleven in de uiteenlopende rollen van senator, partijbestuurder, informateur, formateur en minister. Vooral het ministerschap van Binnenlandse Zaken in het roemruchte kabinet-Den Uyl — 'het meest linkse kabinet ooit' — heeft De Gaay Fortman landelijke bekendheid bezorgd. Grappig genoeg was hij op dat moment toch al 62 jaar oud en was zijn naam bij praktisch elke formatie sinds 1951 (!) wel genoemd als kandidaat-bevindingsman. Waarna het dus telkens misliep.

Een soeverein leven, het is een titel die de hoofdfiguur goed typeert. De Gaay Fortman, dat was inderdaad een zelfstandig opererende, wat aristocratische persoonlijkheid die zich, hoewel overtuigd antirevolutionair, vaak bewoog langs de in die jaren nog scherp getrokken grenzen van de gereformeerde gezindte. Door zijn gezaghebbend en irenisch voorkomen kon 'Gaius' het zich permitteren er soms even niet helemaal bij te horen. Juist daardoor slaagde hij erin — en daarin ligt het eigenlijke belang van De Gaay Fortman — een waardevolle brugfunctie te vervullen in zijn eigen ARP, een partij waarbinnen gedurende de naoorlogse jaren zelden kalmte en politieke eenheid hebben geheerst.

54

Over de auteur Jan-Jaap van den Berg is secretaris van het Centrum voor Lokaal Bestuur van de PvdA. In 1999 promoveerde hij op een historische studie naar de politieke koers van de ARP in de periode 1956-1970

Zo was De Gaay Fortman, vanaf ongeveer 1950, feitelijk een verbindingsschakel tussen de antirevolutionaire partijtop en het invloedrijke maar bokkige CNV-smaldeel binnen de ARP, dat de partijleiding tot begin jaren zestig periodiek de wacht aanzegde vanwege de vermeend 'rechtse' koers van de partij. De Gaay Fortman, verbonden aan de CNV-kaderschool en zeer goed bevriend met CNV-voorzitter Ruppert, beschikte over veel krediet in vakbondskringen. Waarschijnlijk zou het niemand anders dan De Gaay Fortman zijn gelukt om de brokstukken te lijmen van de curieuze kabinetscrisis (niet zonder reden in de geschiedenisboekjes is terug te vinden als 'de jenevercrisis') die rond Kerst 1960 ontstond. De sterk onder CNV-invloed staande AR-Kamerfractie bracht toen de eigen minister Van Aartsen (vader van de huidige VVD-leider) en daarmee het gehele kabinet-De Quay ten val met een flinterdun inhoudelijk verhaal dat de onderliggende machtsstrijd in de partij nauwelijks kon verhullen.

In een iets later stadium — zo rond 1963 — speelde De Gaay Fortman opnieuw de rol van 'verbindingsschakel'. Als VU-hoogleraar introduceerde hij in de AR-partijtop een nieuwe generatie van VU-academici, die de traditionele gereformeerde beginselen te veel vonden knellen en die een meer open — en progressievere — visie bepleitten op thema's als overheidsingrijpen in de economie, arbeidersmedezeggenschap en ontwikkelingssamenwerking.

Nog weer later — gedurende de roerige jaren '66 en '67 — manifesteerde zich in de ARP een beweging van erg linkse 'evangelisch-radicalen' jongeren, inhoudelijk verwant met Provo en de jongeren van 'tien-over-rood' uit de PvdA. De Gaay Fortman had al eerder vergelijkbare standpunten verkondigd. Het christelijk-sociaal engagement van De Gaay Fortman — die in zijn jeugd op de Antillen woonde en een levendige internationaal-politieke interesse had — beperkte zich nooit tot 'het loonzakje alleen'. De mondiale en missionaire oriëntatie van het evangelisch-radicalisme, waarbinnen het ging om de publieke gerechtigheid op wereldschaal

met de ontwikkelingssamenwerking als draaipunt, sprak De Gaay Fortman aan.

Een brugfunctie, ten slotte, heeft De Gaay Fortman ook lange tijd vervuld in de politieke samenwerking van de ARP met de PvdA. Zijn opzienbarende toetreding tot het kabinet-Den Uyl stond bepaald niet op zichzelf. Den Uyl zelf was een oude bekende uit de redactie van *Vrij Nederland*. De latere PvdA-leider — die eveneens van gereformeerde afkomst was — herkende, zo vertelt Bak, toen al de verwantschap en hij trachtte De Gaay Fortman voor de 'doorbraak' te winnen. Tevergeefs. Maar wel behoorde De Gaay Fortman in die jaren tot die meer moderne, 'christelijk-sociale' antirevolutionairen die voorstander waren van samenwerking van hun partij met de PvdA in de brede basis van Drees: 'Met de socialisten hebben wij gemeen, behoren wij althans gemeen te hebben, *onvrede* met de huidige samenleving.'

In de periode 1952-1958 was die samenwerking inderdaad een feit. Opvallend genoeg wilde De Gaay Fortman in de maanden na de val van Drees het liefst een 'puur' confessioneel kabinet, om te tonen dat ook zonder de PvdA een christelijk-sociaal beleid te voeren viel. ARP en KVP durfden het echter niet aan en er volgde een tijdperk van langdurige regeringssamenwerking met de VVD (met het korte kabinet-Cals als uitzondering). Het was een samenwerking die door De Gaay Fortman en andere linkse antirevolutionairen doorlopend is bestreden. Het interne debat binnen de ARP bleef zo onstuimig, maar opvallend genoeg wist de partij zich — temidden van de politieke troebelen van de jaren zestig — goed te handhaven. Met Zijlstra en Biesheuvel leverden de antirevolutionairen zelfs twee premiers. De Gaay Fortman was daar echter niet bijster verheugd over. Zijlstra beschouwde hij als een 'neo-Colijniaan'. In de jaren daarna won de linkse, evangelisch-radicalen stroming terrein binnen de ARP, zonder echter de blijvende dominantie te verwerven. Toenemende interne spanningen waren het gevolg. De crisis culmineerde in de spectaculaire toetreding van De Gaay Fortman en Jaap Boersma tot het kabi-

net-Den Uyl, waarna de verbitterde AR-leider Biesheuvel de politiek vaarwel zei.

Uit Baks reconstructie van de formatie valt mooi af te lezen hoezeer de participatie van de ARP in het kabinet-Den Uyl (hoewel de antirevolutionaire Kamerfractie officieel niet verder ging dan een zuinig 'gedogen') een gezamenlijke krachtsinspanning is geweest van de evangelisch-radicalen vleugel. Maar tegelijkertijd was het radicale tij al aan het verlopen. De samenvloeiing van ARP, CHU en KVP zou niet leiden tot een nieuwe linkse christelijke partij — het CDA ontwikkelde zich al snel tot middenpartij. Zijn niet-dogmatische benadering van christelijke politiek maakte dat De Gaay Fortman zich in die eenwordingsdiscussie niet als scherpstrijper heeft opgesteld. Politiek-inhoudelijke bezwaren tegen de koers van het nieuwe CDA had hij des te meer. Zo wenste hij in 1977 niet opnieuw minister te worden, toen Van Agt in zee ging met de VVD. De Gaay Fortman keerde terug naar

de Senaat, om in 1981 nog eenmaal 'brug' te zijn tussen de christen-democratie en de PvdA: inmiddels zeventig jaar oud, trad hij op als informateur van het tweede kabinet-Van Agt, bestaande uit CDA, PvdA en D66. Dit 'vechtkabinet' zou echter al na enkele maanden door de benen zakken.

Na lezing van Peter Baks chique uitgegeven biografie komt ten slotte de vraag boven of ook in het huidige CDA nog figuren te vinden zijn die op een vergelijkbare manier als De Gaay Fortman deed, een brugfunctie naar de PvdA willen vervullen. Dit type christen-democraat lijkt vandaag de dag zeldzaam te zijn. Opvallend is ook dat van een evangelisch-radicalen vleugel binnen het CDA in het geheel geen sprake meer is. Dergelijke radicalen zitten tegenwoordig veeleer in de ChristenUnie. Het is dan ook niet toevallig dat De Gaay Fortman bij de laatste Kamerverkiezingen waaraan hij nog kon deelnemen (in 1994), niet CDA heeft gestemd maar GPV.